akademik Josip Bratulić – akademik Stjepan Damjanović

HRVATSKA KNJIŽEVNOST U DOBA PROSVJETITELJSTVA

Prosvjetiteljske se ideje u hrvatskim krajevima osjećaju nešto jače u 18. stoljeća , posebice u Banskoj Hrvatskoj i Dalmaciji, nešto manje u Vojnoj krajini i Slavoniji. Određene prosvjetiteljske težnje nalazimo već u djelima Pavla Rittera Vitezovića. Prosvjetiteljstvo se širi ponajviše školstvom koje se sustavnije počinje organizirati i izvan većih gradova, reformatorskim zahvatima u doba carice Marije Terezije (1740. – 1780.), otkad državne vlasti više nadziru škole. Iz toga su nastojanja izašli i neki udžbenici, rječnici i gramatike.

Prosvjetiteljski pisci teže da prosvijetle i pouče narod. U tom smislu tiskaju knjige namijenjene širokim narodnim slojevima. Ne piše se više za aristokraciju i bogato građanstvo, nego za »siromahe, težake i čobane« kako ističe Andrija Kačić Miošić.

Kačić je u *Razgovoru ugodnom naroda slovinskoga* dao pučku povijesnu čitanku, poučavajući čitatelje o prošlosti i hrabreći ih u borbi protiv Turaka. U Slavoniji su prosvjetiteljske ideje najveći odjek imale u djelima Matije Antuna Relkovića. U
Satiru
on desetercem narodne pjesme poučava Slavonce kako da im zemlja postane onako uzorna kao što je u Njemačkoj: slavonsko selo može se unaprijediti uklanjanjem »
turskih skula
«, a nasuprot tomu potrebne su prave škole gdje se uči čitati, pisati i računati. Relković u duhu fiziokrata hvali seljački život i rad u polju. Vid Došen u djelu
Jeka planine
brani Relkovića kao svoj uzor, a u djelu
Aždaja sedmoglava
obara se na sedam glavnih grijeha, iznoseći moralne i društvene probleme slavonskoga sela. U kajkavskoj sredini Tituš Brezovački u svoje dvije komedije
Matijaš grabancijaš dijak
i
Diogeneš

kritizira štetne predrasude građanstva, neukost, lakomost, nerad, rasipnost i praznovjerje. Na udaru su građani i državni činovnici plemićkoga podrijetla. Autori su pretežno svećenici i redovnici pa zato u djelima nema protuvjerskih ili protucrkvenih ideja.

Razvitak hrvatskoga jezika u XVIII. stoljeću

U jezičnom smislu sredina XVIII. stoljeća najvažnije razdoblje za nastajanje hrvatskoga jezičnoga standarda. U prvoj polovici toga stoljeća završavaju predstandardna razdoblja, a druga polovica XVIII. stoljeća prvo je razdoblje u razvitku standardnoga jezika. Može se reći da je "*vrijeme narodnoga preporoda važnije u kulturološkom, a sredina XVIII. stoljeća u jezičnom pogledu* " (Dalibor Brozović). Gledajući ukupni hrvatski jezični prostor, nastalo je dvojstvo iznadregionalnih jezika: osim jezika utemeljenoga na osnovici zapadne novoštokavštine oblikovao se na sjeverozapadu i drugi – kajkavski. Njegova je prednost bila i to što se unutar njega nalazilo općehrvatsko središte – Zagreb, ali će se u kasnijem razdoblju kao nepremostiv nedostatak pokazati njegova prostorna ograničenost. Već u XVIII. stoljeću na hrvatskom sjeverozapadu počinje se prihvaćati činjenica da štokavsko-kajkavsko književnojezično dvojstvo nema perspektive jer ne može koristiti cjelini hrvatske kulture. Hrvatski nadregionalni književni jezik utemeljen na zapadnoj štokavštini prvi je takav književni jezik (poslije hrvatsko-staroslavenskoga jezika u XV. stoljeću.) koji nije zatvoren u granice samo jedne hrvatske pokrajine. On ima gotovo uređenu grafiju i prilično izjednačen pravopis.

Poznata je činjenica da u XVIII. stoljeću osobitu ulogu u razvoju i hrvatske književnosti i hrvatskoga jezika preuzima Slavonija. U njoj se javljaju u to vrijeme čak tri važna jezikoslovna djela: *Svašta po malo ili kratko složenje imena i riči u ilirski i njemačk*i *jezik* Blaža Tadijanovića (1761.), *Nova slavonska i nimačka gramatika* Matije Antuna Relkovića (1767., 1779. i 1789.) te *Neue Einleitung zur slavonischen Sprache* Marijana Lanosovića (1778., 1789. i 1795.).

Potkraj XVIII. stoljeća započeo je Matija Petar Katančić prevođenje *Svetoga pisma* na hrvatski jezik. Taj će prijevod biti objavljen tek u XIX. stoljeću (1831.), ali jezik toga znamenitoga prijevoda pripada XVIII. stoljeću kada je nastao. Katančić je uzeo za jezik svojega prijevoda „ *slavno-illyricski jezik izgovora bosanskog*

", tj. štokavsku ikavicu. Taj prijevod treba promatrati kao osobito dostignuće hrvatskoga jezika: to je bio prvi objavljeni cjeloviti prijevod Svetoga pisma na hrvatski jezik.

Tiskarstvo i nakladništvo u XVIII. stoljeću

I u XVIII. st. velik se dio hrvatskih knjiga tiska u Veneciji, iako je Venecija u XVII. i XVIII. stoljeću nazadovala u tiskarstvu i po broju tiskanih knjiga i po vrsnoći po kojoj su se proizvodi mletačkoga tiskarstva odlikovali u ranijem razdoblju. Svoje su knjige u Veneciji tiskali Tomo Babić, Lovro Šitović, Ignjat Đurđević, Filip Grabovac, Andrija Kačić Miošić i drugi. Na čuvenoj Rivi de' Schiavoni – Rivi od Hrvatov – imao je tiskaru i knjižaru poznati tiskar Bartolo Occhi koji je tiskao brojne hrvatske knjige.

Hrvatski autori tiskaju knjige i u drugim europskim gradovima: Anconi, Beču, Grazu, Magdeburgu, Dresdenu, Budimu i Pešti.

Nakon požara u kojem je nastradala zemaljska tiskara Pavla Rittera Vitezovića u Zagrebu, trebalo je proći dosta godina da se tiskarstvo obnovi i postane čimbenik kulturnoga i gospodarskoga napretka Zagreba i Hrvatske. Tiskar Jakob Vjenceslav Heywe tiskao je različite školske knjige, a 1715. započeo je velik projekt – tiskanje hrvatskih propovijedi kapucina Štefana Zagrebeca.

Njegov nasljednik Ivan Krstitelj Weitz, tiskao je u Zagrebu knjige Stjepana Fučeka, Jurja Muliha i Belostenčev rječnik *Gazophilacium*. Početkom 1769. počinje djelovati Kaptolska tiskara, koju je vodio Antun Jandera u kojoj su tiskana dva velika djela Baltazara Adama Krčelića, *De Regnis Dalmatiae, Croatiae, Slavoniae Notitiae Praeliminares* i *Historia cathedralis ecclesise Zagrabiensis*. Isusovci su kroz cijelo vrijeme svoga djelovanja u Zagrebu imali svoju tiskaru. U njoj je 1742. tiskan velik Sušnik-Jambrešićev četverojezični rječnik Godine 1774. poznati bečki tiskar Ivan Toma Trattner otvorio je tiskaru u Zagrebu, u kojoj su tiskane i prve hrvatske novine na njemačkom jeziku – *Kroatischer Korrespondent*

. U njegovoj su tiskari tiskani prvi priručnici pučke medicine liječnika Ivana Krstitelja Lalanguea. Trattnerovu je tiskaru 1794. kupio zagrebački biskup Maksimilijan Vrhovac i u njoj tiskao knjige svojih prijatelja: Matije Petra Katančića,Andrije Blaškovića, Josipa Šipušai drugih autora. Biskup Vrhovac je svoju tiskaru prodao ili ustupio šurjaku Antunu Novoselu. Njegova je tiskara do 1825., tj. u razdoblju od 30 godina, tiskala oko 200 knjiga.

U Osijeku vjerojatno već 1735. radi tiskara u franjevačkom samostanu. Mnogo je življa djelatnost zaslužnoga osječkog tiskara Martina Divalta čija tiskara počinje s radom 1775. Ona je tiskala njemačke, latinske, ali i hrvatske knjige; između ostalih Marijana Lanosovića, Matije Petra Katančića, Antuna Kanižlića, Matije Antuna Relkovića i Stjepana Relkovića, ali i drugih pisaca.

Novi početak tiskarstva u Rijeci ima se zahvaliti Čehu Karletzkom, koji je osnovao tiskaru koja je počela s radom 1779. Prva sačuvana hrvatska knjiga iz te tiskare je *Pisme koje se pivaju pod svetom misom*
(1790.), ali najvažnije je bilo izdanje
Epistola i evanđelja
(1824.), poznatija kao šćavet kojim su se svećenici služili još u XX. stoljeću. Slično je bilo i s njegovim izdanjem Kašićeva
Rituala
.

U Zadru je prva tiskara zasvjedočena u XVIII. stoljeću, ali o njoj nemamo nikakvih drugih vijesti, osim da je utemeljena. U tiskari obitelji Battara 1806. tiskaju se prve hrvatske novine na hrvatskom i talijanskom jeziku *Kraljski Dalmatin – Il Regio Dalmata*.

Tiskarstvo u Dubrovniku vezano je uz obitelj Occhi, koja u Dubrovniku tiska drugo izdanje Dellabellina talijansko-hrvatskoga i hrvatsko-talijanskoga rječnika, ali i neka djela dubrovačkih pjesnika. Njegov nasljednik Antun Martecchini došao je u Dubrovnik nakon pada Mletačke Republike. Martecchini je izdavao i hrvatska i latinska djela hrvatskih pisaca, a među velikim njegovim ostvarenjima bilo je tiskanje Gundulićeva *Osmana* (1826.) i treći dio velikoga Stullijeva rječnika *Vocabolario italiano-illirico-latino*
(1810.).